

RENDŐRI SEGÍTSÉGGEL?

HATÁSSAL VAN-E A GYŰLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEKSEL KAPCSOLATOS
NYOMOZATI MUNKÁRA A RENDŐRSÉGI DISZKRIMINÁCIÓ?

BEVEZETÉS

Büntetőtörvénykönyvünk több olyan bűncselekményt is nevesít, amelyek gyűlölet-bűncselekményeknek minősülnek. Ezek a népirtás (142. §), az apartheid (144. §), a közösség tagja elleni erőszak (216. §) és a közösség elleni uszítás (332. §). Jelen tanulmány a közösség tagja ellen elkövetett erőszakos cselekményekre fókuszál.¹ A jelenlegi szabályozás némi elmozdulást jelent ugyan a Btk. 174/B. §-ához képest, koncepcionális változást azonban nem hozott. Általában véve elmondható – ebben hozzávetőleges konszenzus alakult ki a civil jogvédők és a tudományos szakemberek körében –, hogy a gyűlölet-bűncselekmények szabályozása nagyjából adekvát. Ugyan a jogalkotó nem kezeli megfelelően az előítélet motiválta zaklatás és rongálás kérdését, valamint vannak bizonyos jogértelmezési hiányosságok a tényállással kapcsolatban (például a „lakosság egyes csoportjaihoz tartozás” fordulat értelmezése), ám ezek megfelelő jogalkalmazással kiküszöbölhetőek lennének. Ilyen megoldásnak tekinthető, hogy egyes bűncselekmények – például az emberölés vagy a testi sértés – esetében rendelkezésre áll az aljas indokból történő elkövetés kiemelése, amely a bűncselekmény minősített esetét képezi, így lehetséges van az emelt büntetési tételkeret közötti büntetőkiszabásra.

A jogalkotó nem definiálta az aljas indok fogalmát, így az értelmezési keretek kialakítása jogalkalmazói kompetenciába tartozik. Ebben a körben megfelelő minősítéssel került bírói szakba például a debreceni homofób gyilkos ügye² (előre kitervelten, aljas indokból, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés)³ vagy a romagyilkosságok elkövetői elleni büntetőeljárásban⁴ is ilyen minősítéssel született elsőfokú ítélet (előre kitervelten, aljas indokból, több emberen, részben sok ember életét veszélyeztetve és 14. életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett emberölés).⁵ Másrészt azon bűncselekmények esetében, amelyeknél a jogalkotó nem nevesített külön minősített esetet, a büntetés kiszabásánál lehetőség

van az esetleges előítéletes indítékot súlyosító körülményként figyelembe venni.⁶

A kisebb jogalkotói hiátusok tehát megfelelő jogalkalmazással áthidalhatóak. A probléma épp abban áll, hogy a közösség tagja elleni erőszak tényállása miatt indult eljárásokban úgy tűnik, hiányzik ez a fajta szakszerűség, amelynek pedig kiemelt szerepe lenne a jogalkalmazói, mindenekelőtt a nyomozói munkában. Ez lehet a magyarázata annak, hogy igen

gyakran még a legegyszerűsebb esetekben is az a jellemző, hogy egyáltalán nem, vagy csak jelentős kétsédelemmel érzékelik a rendőrök a gyűlöletmotívumot, és emiatt „alulminősítik” a cselekményeket, vagyis nem a súlyuknak megfelelő magatartás miatt folyik

a nyomozás. E hiányosságok azért állnak elő, mert a nyomozó hatóságok nem fektetnek kellő hangsúlyt a gyűlölet-bűncselekmények indikátorainak feltárássára.⁷ E szakszerűtlenség egyik eredője – számos más, nem elhanyagolható ok mellett – a rendőrök előítéletes személyiség szerkezete és diszkriminatív magatartásra való hajlandósága.

A GYŰLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEK SPECIÁLIS JELLEMZŐI

A valamely „alpbűncselekmény” (a legtipikusabb esetben testi sértés) elkövetését feltételező gyűlölet-bűncselekmények elkövetői az áldozatokat valamilyen védett tulajdonságukra (például: bőrszínre, etnikumra, állampolgárságra, szexuális orientációra) tekintettel választják ki, és ez motiválja őket cselekményeik végrehajtásában. Ezért egyrészt a gyűlölet-bűncselekményeknek nevezett kriminális magatartások vizsgálata során a nyomozó hatóságoknak számos speciális körülményre kell tekintettel lenniük (ezek az úgynevezett indikátorok) annak érdekében, hogy a büntető eljárás során megfelelően minősíteni lehessen a bűncselekményt, másrészt az áldozatot speciális bánásmódban kell részesíteni. Őt ugyanis éppen valamely vélt vagy valós védett tulajdonságára tekintettel választotta ki az elkövető, ez motiválta

A RENDŐRSÉG TEVÉKENYSÉGÉNEK JELENTŐSÉGE

cselekménye véghezvitelében, vagyis okkal feltételezhető, hogy a sértett valamely kisebbségi csoporthoz tartozik.⁸ A nevezett cselekmények esetében az áldozatra gyakorolt hatás értelemszerűen jóval jelentősebb, hiszen őt egész identitásában éri sérelem, teljes személyiségét egy vagy néhány tulajdonságra redukálják, és erre tekintettel válik áldozattá. Mindemellett a vélt vagy valós tulajdonság alapján képzett csoport valamennyi tagjában megerősödhet az általános félelemérzet, ami növeli a rejtőzködés iránti fogékonyságot.⁹ Tehát valójában nem egyetlen személyt, hanem rajta keresztül egy egész közösséget ért sérelem.

Ehelyütt nincs mód valamennyi, a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos speciális körülmény bemutatására, az egyik legfontosabb aspektusra azonban röviden kitérek. A gyűlölet-bűncselekmények megállapításához szükséges egy többlételemű állami elem, a szubjektív tudati állapot bizonyítása. Ez a szubjektív tudati állapot az áldozat kiválasztása védett tulajdonság alapján. Erre azonban csak objektív külső körülményekből lehet következtetni. Ezek feltárása során fokozott körültekintéssel és alapossággal kell eljárni.

Különös szerepe lehet az elkövetés helyének. Feltételezhetjük, hogy bizonyos helyeken (például a választási-kegyeleti élettel szorosan összefüggő helyszínek, bizonyos rendezvények területe), adott időpontban vagy folyamatosan valamely védett tulajdonsággal rendelkező személyek nagyobb csoportja van egyszerre jelen. Ezek közül a rendezvényeket (például a minden évben megrendezett Meleg Méltóság Menetét) általában a rendőrség kiemelt figyelme kíséri, más helyszínek azonban nem minősülnek az adott bűncselekmény elkövetése szempontjából kockázatosabbnak. Ilyen esetekben is külön gondot kell fordítani arra, hogy a nyomozati anyag részét képezze az, ha az elkövető a helyszín megfigyeléséből arra következtetett, hogy meghatározott csoporthoz tartozó személy sérelmére követi el a cselekményt. Ilyen volt az, amikor a Dohány utcában Széder-estet ünneplők¹⁰ vagy a Móricz Zsigmond körtéri muszlim imaházban tartózkodók¹¹ sérelmére követtek el ismeretlen bűncselekményt.

Nem irreleváns az elkövetés ideje sem. Egyes elkövetők és/vagy elkövetői csoportok meghatározott időpontra időzítik cselekményük elkövetését. Ennek több oka is lehet, például hogy feltételezik, a potenciális áldozatok közül a meghatározott időpontban egyszerre többen lesznek jelen, de a mögöttes tényezők között szerepelhet akár a nagyobb sajtóvilágosság is. Rendkívüli jelentősége lehet annak, ha a cselekményt az év egy meghatározott napjához igazítva, vagy különböző emlénapokon, évfordulókon követik el.

Az ezekhez hasonló kérdések és helyzetek tisztázásában segíthetné a rendőrség munkáját egyebek mellett egy ORFK utasításként kiadott nyomozati protokoll, amely a különböző indikátorok hangsúlyozásával és megfelelő dokumentálásuk módszertanának leírásával orientálná a nyomozókat.¹² A megfelelő bűncselekményi minősítés fontossága mellett a rendőrség tevékenysége azért is kiemelten fontos, mert a rendőrnek az áldozat és rajta keresztül a tulajdonság alapján képzett csoport felé a védelem bástyájaként kell megjelennie. Ellenben, ha az áldozat nem tapasztalja meg a mindenkinek egyformán járó ugyanazon közszolgáltatás érzését, hanem a hatóságok nem megfelelő eljárását, még rosszabb esetben diszkriminációt kénytelen elszenvedni, akkor egyrészt tovább erősödnek félelmei, másrészt a teljes demokratikus intézményrendszerben csatlakozik. Márpedig a nemzetközi jó gyakorlatok azt mutatják, hogy azokban az országokban, így például Svédországban, ahol a jelenséget súlyának megfelelően kezelik, és az egyes esetekben ennek megfelelően járnak el, a rendőrség szerepe megkérdőjelezhetetlenné válik. A „felderítés, az áldozatok kezelése, a cselekmények helyes címkézése, nyilvántartásba vétele”¹³ mind a nyomozó szervek megfelelő működését és feladatellátását feltételezik. De említhető a brit példa is, ahol a rendőrök képzése, szakmai protokollok kidolgozása, valamint a gyűlölet-bűncselekmények folyamatos monitorozása egyaránt kiemelt rendészeti feladat. Sajnálatos módon azonban nálunk csak rendkívül kis hatásmechanizmusú, sporadikus javaslatokkal találkozunk, ráadásul a rendőri munka velejárója a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletes attitűd és diszkriminatív viselkedés is, ami könnyen gátja lehet a gyűlölet-bűncselekmények felderítésének. Pedig a gyűlölet-bűncselekmények áldozatai szükségszerűen valamilyen kisebbségi csoporthoz tartoznak, vagy legalábbis az elkövető és adott esetben a rendőr ezt joggal feltételezheti még abban az esetben is, ha a valóságban a sérelmet szenvedett egyén nem is rendelkezik a meghatározott védett tulajdonsággal. Végül azonban a valóságnak nincs is döntő jelentősége, csupán a percepciónak. Elegendő, ha az elkövető valamilyen vélt tulajdonsága miatt választotta ki áldozatát, és elegendő az is, ha a nyomozó hatóság szakemberei e vélt tulajdonságra tekintettel nem részesítik a megfelelő elbánásban. Az áldozatok személyes tapasztalatai, beszámolóik azt mutatják, hogy ez a gyakorlat sajnálatosan elterjedt.

A RENDŐRI DISZKRIMINÁCIÓ TERMÉSZETÉRŐL

A rendőrség szervezetét és működését szabályozó számos norma mindegyike azon az elvi alapon áll, hogy a rendőrség tagjai feladatellátásuk során mindennemű különbségtételre tekintet nélkül, az objektív pártatlanság alapján kötelesek eljárni. Ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy a rendőrségi szervezetrendszerben jelen vannak az előítéletek és a diszkrimináció. A következőkben e jelenség egy-egy okát szemléltetem. Ezek a jelenségek mind olyan tényezőket kívánnak a figyelem fókuszába állítani, amelyek megakadályozzák a rendőröket az egyenlő méltóságú személyként kezelés és egyenlő szolgáltatásnyújtás filozófiájának megfelelő cselekvésben.

A *Rendőrség és az emberi jogok 1997–2000*¹⁴ program keretében a rendőrség emberi jogokkal kapcsolatos ismereteire és attitűdjeire voltak kíváncsiak a kutatók. A vizsgálat egyik alapkérdése az volt, hogy a megkérdezettek szerint minden állampolgárt azonos jogok illetnek-e meg? A résztvevők mindössze 67%-a válaszolt igennel, vagyis minden harmadik megkérdezett úgy gondolta, hogy vannak olyan személyek a társadalomban, akiket a többiekhez képest kevesebb jog illet meg. Minden harmadik rendőr számára tehát nem volt evidencia az emberek egyenlősége és az emberi jogok tiszteletben tartása. Talán ennél is megdöbbentőbb eredmény született, amikor a válaszadókat arra kérték, saját szavaikkal határozzák meg és írják le, mit értenek emberi jog alatt. Önmagában is érdekes tény, hogy a szólásszabadság megelőzi például az emberi élethez való jogot is, témánk szempontjából azonban az az információ releváns, hogy a törvény előtti egyenlőséget, a diszkriminációmentességet és a jogorvoslathoz való jogot igen kevesen említették. A példaként hivatkozott emberi jogként említett jogok: szólásszabadság: 43,1%; élethez való jog: 36,1%; törvény előtti egyenlőség: 9,7%; diszkriminációmentesség: 3,3%; jogorvoslathoz való jog: 1,1%. Egészen megdöbbentő a diszkriminációmentesség egészen kis arányú említettsége. Látható tehát, hogy a szervezet körében élesen kimutatható problémákkal találkozunk. Ha ugyanis a mindennapi cselekvések hátterében nem húzódik meg az a komplex morális és jogi megfontolás, miszerint minden ember egyenlő és egyenlő védelemre, közszolgáltatásra jogosult, akkor ezt a hiányt csak mérsékelten képes pótolni egy külső kontrollmechanizmus. A szervezet sajnos egyébként is vonz-

za azokat, akiknek a személyiségszerkezete fogékony az elutasító attitűdökre, vagyis azokat az autoriter személyiségeket, akik hajlamosak a többség-kisebbség, védelemre érdemes-védelemre érdemtelen dichotómiájában gondolkodni, mivel a hazai szervezet a tagjaitól a kritikátlan gondolkodást, a feltétel nélküli engedelmességet, a felettes iránt tanúsított maximális tiszteletet és az utasítás megkérdőjelezhetetlenségét várja el.¹⁵ Ha ezzel párhuzamosan szemléljük, hogy Adorno a fasisztaszemélyiség-szindrómát mely kilenc tulajdonsággal írta le, érdekes összefüggésre bukkanunk.¹⁶ Közülük jó néhány előírászerűen érvényesül a magyar rendőrség szervezeti keretein belül. Csak összehasonlításként: a belga rendőrség felvételi követelményként határozza meg a kritikai élű gondolkodást. A magyar rendőrség személyi állományában azonban semmi keresnivalója olyan rendőrnek, aki rendelkezik ezzel a képességgel.¹⁷ Számos kutatás bizonyítja, hogy a rendőrség személyi állományában nemhogy nem okoznak meg-

A GYÜLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEK MEGÁLLAPÍTÁSÁHOZ SZÜKSÉGES EGY TÖBBLET-TÉNYÁLLÁSI ELEM, A SZUBJEKTÍV TUDATI ÁLLAPOT BIZONYÍTÁSA. EZ A SZUBJEKTÍV TUDATI ÁLLAPOT AZ ÁLDÓZAT KIVÁLASZTÁSA VÉDETT TULAJDONSÁG ALAPJÁN

ütközést a szélsőséges nézetek, de kifejezetten erény például a rasszizmus és a radikális cigányellenesség. Ennek a jelenségnek szimbolikus reprezentánsa a Tettrekész Magyar Rendőrség Szakszervezete¹⁸ és annak példátlan sikere. A szervezetnek jelenleg is több mint 9000 tagja van, ami a teljes személyi állomány több mint 20%-át jelenti.¹⁹

A rendőrség állományába tartozó egyének előítéletes személyiségszerkezetétől nem elválasztható kérdés, és külön nem kezelhető probléma a szervezetrendszer fertőző hatása. A magyar rendőrség felépítése és szubkultúrája ugyanis olyan hagyományokon nyugszik, amelyek a többség hatalmán alapulnak. Mind a korábbi csendőrhagyományban, mind az azt felváltó szovjet, kommunista hagyományban a romák például társadalmon kívüliként jelentek meg. Ennek megfelelően a rendőrség feladata a romák társadalmon kívül tartása és nem az integrációjuk elősegítése volt. A hagyományok erősen tartják magukat. Miközben az elmúlt évszázadokban a nyugat-európai rendőrségek levetkőzték autokrata jellemzőiket, és tevékenységük közszolgálatná nemesedett,²⁰ addig a hazai szervezetrendszer gyakorlatilag változatlan formában folytatja tevékenységét. A rendőrség egy erősen centralizált, militáris, parancsuralmi erőszak-szervezet, amit mindemellett alapvetően maszkulin kultúra jellemez. Egy ilyen rendőrség csak a hierarchia védelmezésére, fenntartására és megerősítésére képes. Épp annak a hierarchiának a megerősítésére, amely azon az elvi alapon nyugszik, hogy az embe-

rek egyenlőségében különbség van. Demokratikus körülmények között ez tarthatatlan. Militáris jellegéből következik, hogy alapvetően zárt és merev, ennek eredményeképpen nem képes az új típusú jelenségeket és problémákat kezelni. Így a rendőrség berkein belül csak az jelenik meg társadalmi problémaként, amit a rendőrség akként detektál, a kisebbségi személyek sérelmére elkövetett súlyos, erőszakos támadásokat azonban nem a súlyának megfelelően értékeli. Ezzel párhuzamos probléma – több más nem elhanyagolható probléma mellett –, hogy a teljes szervezet és annak kultúrája egy Nyugat-Európában már évtizedekkel ezelőtt meghaladott paradigmára épít, amely szerint a rendőrség társadalmi szerepe a bűnözés elleni háború.²¹

PARADIGMATIKUS PROBLÉMÁK

Ennek a filozófiának az immanens velejárója a minél szélesebb és teljesebb körű ellenőrzés, illetve a „mindenki gyanús” koncepciója. Tekintettel arra, hogy a rendőr mindenki, aki ellenőrzés alá vonható, lehetséges normasértőt lát „[...] az előítélet szerves és szükséges részét képezte a rendőri munkának.”²² Ez a fajta gondolkodásmód nem csak megakadályozza a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználását, de magában hordozza a kirekesztő, szélsőségesen diszkriminatív munkavégzés veszélyének lehetőségét is. A bűnözés elleni háború koncepcióját valló rendőr mindemellett, sajnálatos módon, gyakran magáévá teszi azt a magatartásmintát is, hogy a deviáns szabályszegett meg kell regulázni, amelyhez elengedhetetlen a durva, agresszív viselkedés és a kellemetlen, haragos fellépés. Ez a szakszerűtlen és hibás viselkedési minta táplálkozhat szerepzavarból (a rendőr kifejezésre kívánja juttatni a társadalom rosszallását), felkészületlenségből, de szülheti előítélet és diszkrimináció is. Az Európa nyugati felében működő rendőrségek társadalmi szerepét illetően bekövetkezett paradigmaváltás eredményeként megszületett az a szolgáltató modellű rendőrség, amely maga komplex szervezeti, kulturális és etikai rendszerével azon az elvi alapon áll, hogy a rendőr mindenféle emberi problémával foglalkozik, és mindenkinek egyenlően, ugyanazt a (köz)szolgáltatást nyújtja. A magyar rendszer másik problémája, hogy a rendőri tevékenység eredményességének egyetlen fokmérője van, a mennyiségi mutató. Márpedig régi alapvetés, hogy egyetlen rendészeti stratégiát sem lehet számokká konvertált mutatókra építeni. Ez tudniillik magában hordoz még egy veszélyt: a társadalmilag sérülékeny csoportok fokozottabb ellenőrzését. Ez alkalmanként látszólag eredményre vezet ugyan,

de más normasértések vonatkozásában növeli a latencia valószínűségét. Könnyű belátni, ha egy csoporttal szemben kialakul az a látásmód, hogy tagjai bűnöző életmódot folytató deviánsok, vagy egész egyszerűen alacsonyabb rendű állampolgárok, ez a kirekesztő látásmód lesz domináns akkor is, ha a csoport valamely tagjának segítségre lesz szüksége.

Szemléltetésül álljon itt két konkrét példa. 2009. február 23-án a romagyilkosságok sorában Tatárszentgyörgyön meggyilkoltak egy 27 éves férfit és 5 éves gyermekét. Annak ellenére, hogy ekkor már folyamatban voltak a romák ellen elkövetett bűncselekmények, és a konkrét esetben is egyértelmű jelek igazolták a súlyos támadást, „*sem a helyszínre érkező rendőrök, sem az orvos nem vette észre a lött sebeket az apa és fia holttestén, ezért kezdetben úgy vélekedtek, hogy a lakásban felcsapó lángokat, valamint a haláleseteket az áramvezetékek hibás, szabálytalan bekötése miatt bekövetkezett zárlat okozta. Ennek következtében a házat és a környező területet nem nyilvánították bűnügyi helyszínnek, és nem zárták le, egészen február 23-án késő délutánig.*”²³ Ezzel a szakszerűtlen magatartással nem csak a nyomozás szempontjából elengedhetetlen bizonyítékok megsemmisülését segítették elő, de durván lealacsonyító és megengedhetetlen magatartást tanúsítottak. A Független Rendészeti Panasztestület erre is tekintettel adta ki állásfoglalását, melyet az országos rendőrfőkapitány elfogadott, miszerint alapjogot súlyosan sértő rendőri intézkedés valósul meg akkor, ha a rendőrség nem tesz meg minden tőle elvárható a nyomozás megindítása és hatékony lefolytatása érdekében.²⁴ A másik példa a 2013-as Budapest Pride után történt incidensek rendőri kezelése. A Meleg Méltóság Menetét követően három férfit inzultáltak, verbálisan és tetteleg bántalmaztak a fővárosban. Annak ellenére, hogy a sértettek azonosították az akkor még helyszínen lévő támadóikat, a rendőrök a sértetteket igazoltatták. A július 6-án történt eseményeket követően a rendőrség ugyan közösség tagja elleni erőszak büntett alapos gyanúja miatt indította meg a nyomozást, a helyszínről szabadon távozó elkövetőket azonban később nyilvános felhívás útján voltak kénytelenek keresni.²⁵

A SZERVEZET SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE

A szervezet és annak vezetői óriási hatást képesek gyakorolni a teljes személyi állományra. Ebben áll az egyik legnagyobb ellentmondás: miközben óriási potenciál rejlik abban, hogy egy, az egyszemélyi vezetési mintázathoz szokott szervezetben az előljáró demokratikus, humánus magatartása és értékelköte-

leződése jó és követendő példaként tud szolgálni alárendeltjeinek, az ezzel ellentétes magatartás mérhetetlen károk okozására is képes. Az intézményes rasszizmus pusztító hatását az amerikai Milwaukeeban a sorozatos rendőri mulasztások és visszaélések kivizsgálására kirendelt bizottság ekként fogalmazta meg: *„[...] az (új) rendőrfőnök helyes irányba, a közösségi rendőrség filozófiájának követésére próbálta terelni a szervezet gyakorlatát, azonban a hivatalában töltött két év sem volt elegendő ahhoz, hogy elődje ezzel ellentétes politikáját és annak az állományra gyakorolt hatását ellensúlyozni tudja. Még középvezetői szinten is tovább élt az a korábbi felfogás, amely szerint a közbiztonság védelme során a »jó emberek«, vagyis a középosztály igényeit kell kiszolgálni, a többiek a szemétre valók.»* A bizottság jelentésében kitért arra is, hogy a testület tagjává válást megelőzően folytatott felvételi eljárás ugyanolyan antidemokratikus és rasszista szempontok figyelembevételével zajlott, mint amelyek a vizsgálat tárgyát képező ügyben is felfedezhetőek voltak.

A magyarországi rendőrök cigányellenességének kirívó példáját jelentette a menesztett, majd később állásába visszahelyezett Pásztor Albert miskolci rendőrkapitány. Az ország egyik legnagyobb, etnikai konfliktusokkal terhelt városának rendőri vezetője 2009. január 30-án sajtótájékoztatón közölte: a 2008 decemberében és 2009 januárjában Miskolcon történt valamennyi rablási *„bűncselekmény elkövetője cigány származású volt”*. Újságírói kérdésre válaszolva pedig kijelentette, hogy ő nem beszél cigánybűnözésről, pusztán ismerteti a tényeket. Az is tényközlései közé tartozott, hogy *„a kisebbségi nemzettársainkkal nem megy az egymás mellett élés, de e mögött ennyi van, és nem több, és nem más.”*²⁶ A hivatalban lévő igazságügyi és rendészeti miniszter kezdeményezésére Bencke József országos rendőrfőkapitány még aznap leváltotta a kapitányt, ám példátlan politikai és közéleti összefogás eredményeként egy nappal később Pásztor Albertet mégis visszahelyezték állásába. Aggodalomra ad okot, hogy egy szélsőségesen kirekesztő, hivatalos megnyilvánulásaiban is rasszista kapitány mellett felsorakozott valamennyi politikai erő és a helyiek többsége, akik szimpátiatüntetéssel juttatták kifejezésre a döntéssel szembeni ellenvetéseiket.

A hazai helyzet elemzése kapcsán empirikus kutatásokat Krémer Ferenc és Valcsicsák Imre végeztek.²⁷ Kutatási eredményeik azt bizonyítják, hogy azok a főiskolai hallgatók, akik tanulmányaikat gyakorlati tapasztalatszerzés, valamely rendvédelmi szerv-

nél folytatott munkavégzés után kezdik meg, előítéletesebbek, mint azon társaik, akik rendészeti szakképzésből vagy a „civil szférából”, azaz valamely nem speciális ismereteket oktató középfokú oktatási intézményből érkeznek. Azok, akik már rendelkeztek munkatapasztalattal, erősebb negatív, mindenekelőtt cigányellenes attitűddel kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat. A szakmai tapasztalatokkal felvértezett hallgatókat ráadásul olyan tisztelet és megbecsülés övezi a „polgári hallgatók” körében, hogy az általuk hangoztatott „ismeretek” igazságként hatnak, így elutasító értékszemléletüket társaik is inkább hajlamosak elfogadni. A testületbe kerülő személyeket tehát a többiek a maguk előítéletességéhez asszimilálják.

A korábban elmondottakon túl meg kell említeni egy, a rendőrség tevékenységét érintő szabályozási kérdést, a rendőri diszkrecionalitás problematikáját. A rendészetszociológiai írások között találunk jó néhány olyat, amely a rendőri munka jellegadó speci-

fikumának a folyamatos figyelmet, felügyeletet és ítéletalkotást tekint. E koncepció szerint a rendőr olyan őrszem, aki szakadatlanul, helyzetről helyzetre, percről percre folyamatosan mérlegel és dönt. Ez széles körű, diszkrecionalitáson alapuló hatáskört feltételez, amely ugyanakkor nem lehet korlátlan hatalom, megfelelő módon biztosítani kell, vagy legalábbis kellene a rendőri munkavégzés kontrolljait. A szabályozásban ezzel szem-

ben nem találunk a rendőrök egyértelmű kapaszkodókat. Gondoljunk csak arra, hogy az évi több millió esetben alkalmazott igazoltatás – a legkevésbé jogkorlátozó, jogfosztónak tekintett intézkedés – lehetőségét gyakorlatilag parttalanra szabta a jogalkotó.²⁸ A kiszámíthatatlan és előre meg nem jósolható élethelyzetek káoszában – melyek kezelésének legtöbbször a rendőrök nincsenek megfelelően felkészítve – azáltal alakítanak ki és tartanak fenn rendet, hogy az élethelyzeteket alárendelik valamifajta mesterséges normatartalomnak, amely révén biztosítottak látják a kiszámíthatatlant. Vagyis, ha nincsenek stabil és kielégítő magatartás-orientáló szabályok, akkor azokat az érintetteknek maguknak kell kialakítaniuk. Ez a fajta gyakorlat pedig alapvetően alkalmas az előítéletes gondolkodás megerősítésére. A szolgálatot teljesítők szinte mindegyike arról számol be, hogy azon a kapitányságon, ahol tevékenységét ellátja, vannak íratlan szabályok, és érvényesülnek bizonyos informális kapcsolatok.²⁹ Ennek a normarendnek és strukturális kapcsolatrendszernek

pedig immanens részét képezhetik a társadalom egyes csoportjaival szembeni jogellenes magatartások.³⁰ Ennek megfelelően a rendőrök háromnegyede úgy véli, hogy indokolt esetben szükséges lehet az írott szabályok megsértése is. Továbbá nem elhanyagolható jelenség, hogy a társadalmi problémák detektálásával és azok kezelésével kapcsolatos információhiányos állapotban lévő rendőrök leginkább normasértó állampolgárokkal kerülnek kapcsolatba, ami alapvető tévképzetek kialakulásához vezethet össz-társadalmi szinten is.³¹

AZ EURÓPAI EMBERI JOGI BÍRÓSÁG ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA

A rendőrök diszkriminatív tevékenységét vizsgáló kutatások legismertebbjei az etnikai profilalkotásra koncentrálnak. Etnikai profilalkotásról beszélünk, amikor valamely státuszt (látható rasszjegyek alapján az etnikai hovatartozást vagy vallási szimbólumok alapján hitbéli meggyőződést) önmagában olyan gyanúokként kezeli a rendőrség, amely miatt a rendelkezésére álló eszközrendszer az érintett csoport vonatkozásában intenzívebben veszi igénybe, mint más csoportok vonatkozásában. Ezen a ponton kell visszautalniunk a túlzottan széles körű diszkrecionalitásról mondottakra, és ehhez érdemes idézni a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik ítéletét. A Gillan és Quinton kontra Egyesült Királyság ügyben³² a Bíróság részben arra tekintettel marasztalta el az államot, hogy annak szabályozása parttalan és kontrollálhatatlan ellenőrzésre ad lehetőséget, és magában hordozza az önkényes jogalkalmazás reális veszélyét is. Annak ellenére, hogy a konkrét esetben nem fekete vagy ázsiai kérelmezővel volt dolga a Bíróságnak, kimondta azt is, hogy az ilyen hatáskör magában hordozza a diszkriminatív alkalmazás valóságos veszélyét. Ezt Strasbourg az elé tárt statisztikai adatokkal látta bizonyítottnak, miszerint a fekete és az ázsiai származású személyekkel szemben aránytalanul nagymértékben alkalmazták az eljárásban vizsgált intézkedést.

Az Európai Emberi Jogi Bíróságnak a gyűlöletbűncselekményekkel kapcsolatos esetjoga is figyelemre érdemes. Leginkább arra érdemes koncentrálnunk, hogy az eljárás alá vont államokat valamilyen esetben elmarasztalták, ha a nyomozás során a gyűlölet motívumot nem, vagy nem súlyának megfelelően értékelték. 2005-ben a Nachova és mások kontra Bulgária ügyben³³ a Bíróság *expressis verbis* kimondta, hogy a rasszista motivációjú erőszak különös éberséget és erőteljes fellépést kíván a hatóság-

októl, melyek kötelesek minden rendelkezésre álló eszközt felhasználni a rasszista erőszak ellen. A 2007-es Angelova és Iliev kontra Bulgária³⁴ ítéletben azért marasztalták el Bulgáriát ismételt, mert annak hatóságai elmulasztották megkülönböztetni a rasszista motivációjú bűncselekményt más bűncselekményektől. A Secic kontra Horvátország ügyben³⁵ az alapvető jogok szempontjából különösen romboló hatásúnak tekintették az emberi jogi bíróság bírái azt, hogy a faji alapon előidézett erőszakot és brutalitást azonos módon kezelték olyan esetekkel, amelyeknek nincs rasszista töltete. A Stoica kontra Románia ítélet³⁶ a részes államok hatóságainak kötelezettségévé tette azt, hogy minden ésszerű intézkedést tegyenek meg annak érdekében, hogy egyes bűncselekmények vonatkozásában tárják fel a rasszista indítékot, és állapítsák meg, hogy az etnikai gyűlölet vagy előítélet szerepet játszott-e az ügyben. És végül a Milanovic kontra Szerbia ítélet³⁷ akként rendelkezett, hogy az erőszakos cselekmények felderítésekor a hatóságoknak többletkötelezettségük, hogy feltárjanak bármilyen vallási motivációt is, és megállapítsák, ha vallási gyűlölet, illetve előítélet szerepet játszott a bűncselekmény elkövetésében. Amennyiben Magyarország nem akar a fent nevezett államok sorsára jutni, mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a gyűlöletbűncselekmények nyomozása során kiemelt körültekintéssel járjanak el.³⁸ Ebben a rendőrség szerepe óriási, jelentősége elvitathatatlan.

ÖSSZEGZÉS

A problémák összetettségére tekintettel kijelenthetjük, hogy komplex problémakezelésre van szükség. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy önmagában a generációváltás nem eredményez változást. A rendszerváltás óta eltelt közel huszonöt évben bekövetkezett generációváltások sora ellenére, továbbra is azt látjuk, hogy az antidemokratikus és antihumánus eszmék és gyakorlatok átöröklődnek. Erre tekintettel is kijelenthetjük, a kulturális reform elodázhatatlan, és csak a kulturális reform alapozhatja meg a szervezeti reformot. Ezzel kapcsolatban érdekes információ, hogy a svájci Team Consult szervezési tanácsadó cég már 1992-ben, a magyar rendőrség átvilágítását követően a legsürgetőbb feladatként a kulturális reform megvalósítását jelölte meg, amire azóta sem került sor.³⁹ A 2012-ben jogász- és rendőrtiszt-hallgatók körében végzett kutatás eredményei a jövőről sem mutatnak derűs képet. A jövő rendőrei és jogásza, mint a közhatalom elkövetkező gyakorlói, rendkívül előítéletesen gondolkodnak, és valamilyen vizsgált dimenzióban (hivatali hatalom, többsé-

gi hatalom, szolidaritás, interperszonális kapcsolatok) szinte kimutathatatlanul alacsony a befogadók aránya a kirekesztők arányához képest. Súlyosan lehangoló képet festenek a kölcsönös szolidaritással kapcsolatos válaszok. Kölcsönös szolidaritásról akkor beszélünk, ha rászorultság esetén az egyén elfogad más-tól segítséget, fordított helyzetben pedig maga is képes embertársainak segítséget nyújtani. A többségi magyarok és a romák viszonyában a válaszdóknak mindössze huszonkét százaléka adna, illetve fogadna el támogatást. A hivatali és a többségi hatalommal kapcsolatos válaszokból pedig az következik, hogy a romák nem érdemesek egyforma védelemre és a jog védelme nem egyaránt illet meg mindenkit.⁴⁰ Lehangoló helyzetkép ez, melynek megoldásában fájó hiányosságok mutatkoznak. Önmagában azonban sem az oktatás, sem az elmúlt időszakban erőltetett meneteként, rendszeresen végrehajtott, de valójában látszatintézkedéseket jelentő szervezeti-strukturális változások sem képesek perspektivikusan is megnyugtató megoldást jelenteni.

Ha nem következik be az oly régóta áhított kulturális reform, a rendőrség a maihoz hasonló módon folytatja tevékenységét. Márpedig ennek a tevékenységnek elengedhetetlen feltétele az állampolgárokkal való folytonos és kölcsönös együttműködés. Ebben biztosítotttnak kell lennie a reflexió lehetőségének, teret kell engedni az elvégzett munka értékelő, kritikai elemzésének is. Erre a magyar rendőrség jelenleg nem képes. Régi axióma pedig, amint azt a londoni Metropolitan rendőrséget megszervező Sir Robert Peel is hangsúlyozta, hogy „a rendőrség tényleges hatalma azon múlik, mennyire képes megszerezni a közösség egyetértését és tiszteletét.”⁴¹ A rendőrségről kialakított képet, a közgondolkodást szinte determinálóan befolyásolja „a járőr és a járókelő” kapcsolata. A közvélekedést jelentős mértékben javítja, ha a rendőr, mint a rend és a biztonság garanciája, a veszélyhelyzetbe kerültek oltalmazója jelenik meg a mindennapokban, semmint a hatalom birtokosa, szélsőséges esetben az önkény ura. A szervezet megítélését, presztízsét, a szakmai professzionalizmusba vetett hitet ássa alá a kisebbségekkel szembeni érzéketlenség, a brutalitás és a szélsőségesen következtelen rendőri gyakorlat. Tágabb értelemben mindemellett az ilyen irányú gyakorlat alkalmas a közbizalom, a teljes demokratikus intézményrendszerbe vetett hit aláásására. Krémer Ferenc szavait idézve: „A rendőrségnek be kell látnia, hogy nem képes egyedül, a lakosok segítségével, közreműködése nélkül fenntartani a társadalmi békét. Azok az ügyek, melyekkel a rendőr foglalkozik, a

szolgáltató szerep keretein belül csak a közösség problémáiként értelmezhetők.”⁴²

Szűkebb témánk szempontjából elengedhetetlenül fontos, hogy a rendőrség a multikulturális, jogállami demokratikus térben képes legyen az emberi szabadság és egyenlőség védelmére. Ez nem csupán a jogszabályokban, előírásokban absztraktnan megfogalmazott rendőri feladat, de össztársadalmi kíváncsólom is, hiszen a jogállam intézményéről, szervéről és működtetőjéről van szó. A rendőrségnek képesnek és alkalmasnak kell lennie arra, hogy szolgálja a demokráciát. Márpedig a gyűlölet-bűncselekmények elkövetése során épp a demokrácia bástyáját, az egyen-

lő emberi méltóságot éri súlyos támadás. Elengedhetetlen, hogy a rendőrség szakzerű és hathatós fellépéssel állítsa helyre a megsértett jogrendet, és tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a valós és szimbolikus sérelmeket egyaránt orvosolják. E példamutató magatartásával a társadalom számára is olyan követendő mintát tud nyújtani, ami meghatározó befolyást képes gyakorolni arra, hogy miként vélekedünk, és mi módon alakítjuk ki az elkövetkezendő társadalom szövetét. Kérdés persze, hogy hogyan valósítható meg mindez. Ha egybevetjük azt, amit civil szervezetek a rendőrséggel kapcsolatban követelményként fogalmaztak meg és azt, amit a 'community policing', azaz a közösségeknek és annak tagjainak szolgáltató szerepű rendőrség jelent, talán mindannyiunk számára világossá válik, milyen irányba kell elindulni. A jogvédő szervezetek a következőket várják a kormánytól a gyűlölet-bűncselekmények kapcsán: alakítsanak ki hatékony szervezeti megoldást a rendőrségen és az ügyészségen belül; alkalmazzanak a nemzetközi normáknak megfelelő bünygyi protokollt; vezessenek be speciális képzést a jogalkalmazók számára; javítsák a sértetteknek nyújtott áldozatvédelmet; valamint építsenek ki hatékony statisztikai adatgyűjtési és monitoring rendszert.⁴³ A 'community policing' ezekre a problémákra ad adekvát választ a maga sajátos szervezeti és foglalkozási kultúrájával, komplex etikai rendszerével, selekciós és értékelési szempontrendszerével, szervezeti struktúrájával és munkavégzési módjával. A hasonlóság kísérteties, a megoldás (látszólag) egyértelmű.

JEGYZETEK

1. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 216. § (1) Aki más valamely nemzeti, etnikai, faji, valósi csoporthoz vagy a lakosság egyes csoportjaihoz tar-

tozása vagy vélt tartozása, így különösen fogyatékos-sága, nemi identitása, szexuális irányultsága miatt olyan, kihívóan közösségellenes magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy az adott csoport tagjában riadalmat keltsen, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki mást valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoporthoz vagy a lakosság egyes csoportjaihoz tartozása vagy vélt tartozása, így különösen fogyatékos-sága, nemi identitása, szexuális irányultsága miatt bántalmaz, illetve erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön, egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(3) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a közösség tagja elleni erőszakot

- a) fegyveresen,
- b) felfegyverkezve,
- c) jelentős érdeksérelmet okozva,
- d) a sértett sanyargatásával,
- e) csoportosan vagy
- f) bűnszövetségben követik el.

(4) Aki a közösség tagja elleni erőszakra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

2. A vádlott elhatározta, hogy több homoszexuális személy életére tör. Egy kereskedelmi televízió teletext oldalán fedezte fel az áldozat hirdetését, és röviddel az első üzenetváltás után sor került a személyes találkozóra is. Az áldozat lakóhelyén találkoztak, majd onnan személygépjárművel indultak annak debreceni lakásába, ahol az áldozat alkalmi férfi partnereivel szokott találkozni. Ekkorra a gyilkos már elhatározta szándékát: bicskát és váltóruhát is vitt magával. Áldozatát többször, több helyen megszurta, majd a lakást kulcsra zárta. A holttestet az áldozat fia fedezte fel, miután jelezték neki apja távollétét a munkahelyéről. A vádlott még aznap több férfival vette fel telefonon a kapcsolatot, de az üzenetváltásnál tovább egyikükkel sem jutott.
3. Lásd például a 18. heti országos tárgyalási jegyzéket: http://www.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ossz_targy_jegyzek/18._het.pdf 6. o.
4. 2008 és 2009 folyamán faji indítékú támadássorozatot hajtottak végre romák ellen. A támadássorozatban hatan, köztük egy négyéves gyermek veszítette életét, többen megsérültek. Az események romagyilkosság-sorozat néven váltak ismertté, hiszen a támadók etnikai alapon választották ki áldozataikat, céljuk a teljes roma közösség félelemben tartása volt. 2009 augusztusában tartóztatták le a gyanúsítottakat: K. Árpádot, K. Istvánt, P. Zsoltot, és Cs. Istvánt.
5. A Budapest Környéki Törvényszék sajtóközleménye a 2013. aug. 6-án hozott elsőfokú ítéletről: <http://www.birosag.hu/szakmai-informaciok/sajtokozlemenye/>

budapest-kornyeki-torvenyszek-sajtokozlemenye-2013-aug-6-hozott

6. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 80. § (1) A büntetést az e törvényben meghatározott keretek között, céljának szem előtt tartásával úgy kell kiszabni, hogy az igazodjon a bűncselekmény tárgyi súlyához, a bűnösség fokához, az elkövető társadalomra veszélyességéhez, valamint az egyéb enyhítő és súlyosító körülményekhez.
7. Lásd erről részletesen: UDVARI Márton: *Hova tűnnek a gyűlölet-bűncselekmények? A gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos jogalkalmazási anomáliák, rendőrségi és ügyészégi ügykezelés* (megjelenés alatt).
8. A szerző határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy „a többségi társadalomnak” nevezett csoport tagja sérelmére akkor sem követhető el gyűlölet-bűncselekmény, ha a bűncselekmény elkövetésekor lokálisan kisebbségben van. A szerző meglátása szerint ugyanis a gyűlölet-bűncselekmények speciális szabályozásának egyik oka éppen a kisebbségi pozícióban lévő személyek „többletvédelme”. Ezen magyarázat ugyan *expressis verbis* nem jelenik meg egyetlen ilyen tárgyú jogszabály indokolásában sem, de tudvalevő, hogy a jogalkotót is e szándék vezette a tényállás megalkotásakor.
9. További súlyos gond, hogy a gyűlölet-bűncselekmények nem megfelelő kezelése a probléma eszkalálódásához, végső esetben interetnikus konfliktusokhoz vezethet.
10. Nem rongálás, közösség tagja elleni erőszak – rendőrséghez fordul a TASZ a Széder-estet ünneplők megtámadása ügyében. A Társaság a Szabadságjogokért közleménye: <http://tasz.hu/politikai-szabadsagjogok/nem-rongalas-kozosseg-tagja-elleni-eroszak-rendorseghez-fordul-tasz-szeder>
11. 32 éves férfi gyújtogathatott autókat a XI. kerületi imaház előtt. http://hvg.hu/itthon/20110818_auto_gyujtogatas_imahaz
12. Nyomozati protokollok más ügyekben léteznek Magyarországon. Ilyen többek között a 32/2007. ORFK utasítás a családon belüli erőszak kezelésével és a kiskorúak védelmével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról vagy a 46/2007. ORFK utasítás a prostitúcióval összefüggő jogsértések és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról.
13. UTASI Judit: A gyűlöletbűnözés háttere, in VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 48. kötet OKRI, Budapest, 2011.
14. Bővebben lásd a projekt zárótanulmányát. GESKÓ Sándor: *Rendőrök és romák: konfliktusok, vagy párbeszéd?* Elérhető: <http://www.konszenzus.org/tanulmanyok/zarotanutmany.pdf>
15. Bővebben lásd KRÉMER Ferenc: *Rossz döntések kora. Rendészetpolitikai tévelygések a rendszerváltás első húsz évében*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

16. Ezek a konvencionalizmus, autoriter alárendelődés, autoriter agresszió, anti-intracepció (rugalmatlan gondolkodás), babonáság és sztereotípiák, hatalom és „keménység”, destruktivitás és cinizmus, projektivitás, fokozott szexualitás. Idézi Theodor W. ADORNO: *The Authoritarian Personality* (New York, Harper and Row, 1950) munkájából UTASI (13.vj.)
17. Bővebben lásd KRÉMER (15. vj.)
18. A rendőrség berkein belül tapasztalható szélsőséges ideológiáknak szervezeti kereteket biztosít a 2004-ben megalakult Tettrekész Magyar Rendőrség Szakszervezete. A borszín és származás alapján történő hátrányos megkülönböztetést valló, nyíltan rasszista szervezet népszerűsége a szakszervezeti mozgalmak körében akár páratlannak is nevezhető. Krémer Ferenc ezt a sikert több tényező együttesével magyarázza. Megállapítása szerint a többi rendőri szakszervezet tevékenységében súlyos hiányosságok tapasztalhatóak, az állomány tagjaival szembeni jogsértések elleni fellépések igen alacsony határfokúak és a rendszerváltást megelőzően vagy azóta folyamatosan regnáló kapitányokkal szembeni egyre erősödő elégedetlenség mind hozzájárultak az újonnan alakult szervezet közkedveltségéhez.
19. A rendőrség állományának nagyságáról lásd a 2012. évi költségvetés Belügyminisztérium fejezetét: <http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/14.pdf> A Tettrekész tagjainak számáról pedig a szakszervezet ad tájékoztatást honlapján: <http://www.tmrsh.hu/tmrsh-rol/>
20. FINSZTER Géza: A demokratikus jogállami rendőrség alternatívái a XXI. században, in *Rendőrségi Évkönyv 2005*, 7–22.
21. A rendőrségi szerepmodellekről lásd KRÉMER Ferenc: *A rendőri hatalom természete. Társadalmi szerep és foglalkozási kultúra*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
22. Lásd KRÉMER (21. vj.)
23. *Az erőszak leküzdése és az integráció elősegítése. Romák elleni erőszakos incidensek helyszíni vizsgálata Magyarországon: A fejlemények összegzése, valamint a legfőbb megállapítások és ajánlások*. 2009. június-július. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatalának jelentése, 9.
24. A Független Rendészeti Panasztestület 366/2009. (XI. 11.) sz. állásfoglalása. http://www.panasztestulet.hu/cvs/file/allasfogl/2009/2009_366.pdf
25. A felhívás a rendőrség honlapján: <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/felhivasok/kozossag-tagja-elleni-eroszak>
26. Miskolci videointerjú: *Avason nem a közbiztonsággal van gond* http://hvg.hu/itthon/20090205_avas_lako_telep_kozbiztonsag
27. Az intolerancia szintje 5 fokozatú skálán. Befogadási index: 2,4; a főiskolai képzés végén 2,1; tisztek esetében 1,9; tiszt-helyettesek esetében 1,7. A kutatás eredményeit lásd részletesen KRÉMER Ferenc – VALCSICSÁK Imre: Cigánysággal kapcsolatos attitűdök, I. rész, *Magyar Rendészet*, 2005/2. illetve Cigánysággal kapcsolatos attitűdök, II. rész, *Magyar Rendészet*, 2005/3.
28. Erről és az etnikai profilalkotásról lásd részletesen: M. TÓTH Balázs – PAP András László: *A hatékonyság mítosza. Az etnikai profilalkotás alkotmányos és rendészeti kérdőjelei*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012.
29. Lásd KRÉMER (21. vj.)
30. Richard KINSEY – John LEA – Jock YOUNG: *Losing the Fight Against Crime*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
31. Bővebben lásd KINSEY – LEA – YOUNG (30. vj.)
32. Gillan és Quinton Egyesült Királyság elleni ügye. 4158/05 számú kérelem, az EJEB 2010. január 12-én kelt ítélete.
33. Nachova és mások Bulgária elleni ügye. 43577/98 és 43579/98 számú kérelmek, az EJEB 2005. július 6-án kelt ítélete.
34. Angelova és Iliev Bulgária elleni ügye. 55523/00 számú kérelem, az EJEB 2007. július 26-án kelt ítélete.
35. Secic Horvátország elleni ügye. 40116/02 számú kérelem, az EJEB 2007. május 3-án kelt ítélete.
36. Stoica Románia elleni ügye. 42722/02 számú kérelem, az EJEB 2008. március 4-én kelt ítélete.
37. Milanovic Szerbia elleni ügye. 44614/07 számú kérelem, az EJEB 2010. december 14-én kelt ítélete.
38. Az eseteket lásd részletesen: *Az új Büntető Törvénykönyv gyűlölet-bűncselekményekre vonatkozó rendelkezéseinek kialakítása során figyelembe veendő szempontok. Az Amnesty International Magyarország, a Háttér Társaság a Melegekért, a Magyar Helsinki Bizottság, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, a Társaság a Szabadságjogokért közös ajánlása*. http://gyuloletellen.hu/sites/default/files/hatteranyag_2012-02-22.pdf
39. A Team Consult projektről bővebben KRÉMER (15. vj.) 38–49.
40. A kutatásról bővebben lásd FLECK Zoltán – KRÉMER Ferenc – NAVRATIL Szonja – USZKIEWICZ Erik: *Tech-nika vagy érték a jogállam? A jogállami értékek átadása és az előítéletek csökkentése a jogászok és rendőrtisztek képzésében*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012.
41. André NORMANDEAU – Barry LEIGHTON: A Vision of the Future of Policing in Canada. Police-Challenge 2000, *Solicitor General*, Ottawa, 1990, 140.
42. Lásd KRÉMER (21. vj.)
43. *A bíróság megtette dolgát, az állam még tétlenkedik*. A Társaság a Szabadságjogokért, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, az Amnesty International Magyarország, az Európai Roma Jogok Központja és a Magyar Helsinki Bizottság közös közleménye. <http://tasz.hu/romaprogram/birosag-megtette-dolga-az-allam-meg-tetlenkedik-0>